

EUSKALERRIKO AINTZIN-KULTUR ONDARRAK

Joxemigel Barandiaran Jaunaren
konferentzi bat.

Ez daukizut esan bearrik nor dan euskaldun ospetsu su;sobera ezagutzen baiduzu len-dik ere. Orra, ba. Aurtengo epallaren 24-25 konferentzi batzuk ematen izan genduan Arantzazu-n. Iru eman zizkigun: bi españeraz eta bat euske-raz. Oso gai jakingarri ta atsegiañak dira eta la-burtzapen bat egiñik YAKINen argiteratzea pen-tsatu nuan, gure irakurleek' pozik artuko zituz-ke-tela-ta. Ortarako eskatu nion, eta oso pozik e-man zidan baimena. Gaiñera, nere laburtzapenean egon zitezken okr txiki eta zeazgabeak' berberak zuzendu zizkidan.

Milla esker, ba, Joxemigel, nereganik eta Yakin-lari guztion partetik.

Emen jartzen dizudan au' iruetako lena da. Onela zuan idazpurua erderaz: "PERSISTENCIAS CULTURALES DEL PAIS VASCO". Beste biak' urrengo aldizkarietan banaturik emango dizkizut. Bera itzegiten ari balitzaizu bezela idatzi dut emen; editza ere' lenmallekoa. Laburtzapen danez' ez duzu berak esanda bezin atsegingarri arkituko: baña errua' nerea da eta ez arena. Azkenik, Joxemiguel Jaunak ainbat aldiz esan ziguna esango dizut: "guk ezin duguna' zuek gazteok egin bear duzute".

o o o

Arantzazu-n 24 - III - 1957

Euskalerriko oi bizikerak' beti izan dira arduradun jakintsuentzat; baña guretzat izan bear lukete batezere: oiturak, legeak, bizibideak, sinisteak, izkera, etab... Eta iñori baña geiago' guri, euskaldunoi, zaigu egoki euskal-"kultura" eta bere zati edo erloak ikastea.

Emen' ez dugu guztietaz itzegingo. Atal bat besterik ez: idazpurukoa, alegia. 1916-17 inguruan asi nintzan gai ontaz lenengo azterketak egiten, eta auxe oartu nuan: nik fitxatan artzen nituan oar aiek eta beren barneko uste eta bururapenak' txit antxiñatik dakarzkiteela beren erroak, eta tamalez, ia galtzen ari zirala.

Konturatu ziran beste antziñalariak ere ontaz. Paris-en parte-artu nuan biltzar batean ere' ortaz ziarduten. Alegia, antziñako kultur-iraukinetatik, edo gaur gelditzen zaizkigun arrastoto ondar oien bidez antziñatea ikasten. Baña beti dauka jokabide onek akats bat: ori' urrutitik begiratzea baida beti, eta jakiñal, urrutitik ez dira gauzak argi eta garbi ikusten. Gaiñera' ez dira berdin aztarren oiek ematen digutena eta ikerleriek, askotan, ortik ateratzen dutena. Beti daude illune asko, eta kontuz ibilli bear da. Ba-

ña ba-dugu joera, ezin ukatu: antziñako "kultura" gaurko argiz ikasi nai dugula, alegia.

Zer aztarren utzi digute, ba, gure asabarrek, aien leenkultura ori ezagutzeko? Ona: ba-dira gaur ere antziñako egitea eta irudia gorde dituzten gauza asko; ots, ba-dira antzin-ondar edo iraukiñak, eta oiek aztertu bear ditugu. Ona batuk:

Ba-dira gure Euskalerrian leengizonen artzaintzari beren moldea eman zieten lurraldeak. Eta artegiak egon ziran toki oietan arkitzen ditugu antzin-ondar oiek. Or arkitzen ditugu lenengo megalitiko-aztarrenak. Leenartzei-oroaren mugak eta oraingo artzei-kultur mugak bat batera datoz. Triku-erri edo dolmenak eta gaurko saroiak ere berdin. Ain xuxen, antiolako toki oietantxe dago gaurko artzei-erria ere. Aien premiak eta auenak berdintsu dira: eta aiek bezelaxe auek ere aldatu egiten dira tokiz. Urte-aro bat emen eta bestea arako artan igarotzeko oitura ori txit antziñakotzat daukagu.

Megalitiko monumentuak artzei-bideen erara mugaturik daude; eta bide oietatik atera genezake zernola, eta nundiko ziran tokialdatze oiek. Gauregun ere "erriko lurretan" bizi oi dira artzeiak, uda garaian beintzat. Eta lur oietxetan bizi ziran antziñakoak ere. Ona zergatik. Beren txabolak "erriko lurretan" zeuden, eta guztienak bai eta etziran iñoren. Ezaugarri bat daukate ortarako. Txabola oiek etziran sekula tellaz estaltzen, beti LUR-ZOTALEZ baizik. Tellak bakoitz jabetasuna esan nai du, eta txabola oiek ez bairan iñoren, ezin estali zitezkean tellaz. Bakoitz jabetasuna zabaldu zanean orduan zabaldu dira tellazko tellatuak ere.

Beste bat: E T X E A. Beti izan da etxea jabedun. Orregatik, opari ta eskeintzak egiten ziran etxean; eta beti asabarren atsedentokitzat daukate oraindik etxea erri eskotan; toki santu

bat bezela zeukaten lenagokoak. Au' kristauaro-
aurreko ezeze, kondaira aurreko ere ba-da. Eguz-
kia eta illargia zituzten beren siniskizun; eta
etxearen arpegia' sortaldera egon oi zan beti.
Txabolak ere berdin. Siniste ori galduta gero
ere' antziñako oitura bezela gordetzen zan beti.
Kristautasuna etorri ondoren, beren oiturei ja-
rraituaz' sortalderantz begira egiten zituzten
beren etxe ta txabolak.

Etxea' illobi zan. Orregatik, kristau
eragipenez etzegitenarren' etxe egalpean lurpe-
tzen zituzten beren gorputzillak, bataiogabeak.
Esan ere egiten omen zan inor gaizki bizi bazan:
"ori' bere tellatu egalpean (ittuzurean) eortzi
bear da".

Sukaldearen erdian zegoan sutokia: be-
ti' zulo bat izaten zan sukalde erdian, eta or'
sutokia. Sua ere' beren siniskizunetakoa zan eta
etzuten sekula itzaltzen, zulo ortan utzi ta e-
rrautsez estali baizik.

Beste bat: E I Z E A. Eizekerak ere'
kondaira aurreko dira, eta oraindik betetzen di-
ra abeluzu, otso, basurde, ta olakoak eizatzean.
Talde aundian irtetzen ziran. Bi mendien artean
lerroan ipiñi, ta oiu ta deadar abiatzen ziran,
denak batean, ordekan beerantz. Bitartean zeuden
basapiztiak izutu egiten zituzten eta oiek' or-
dekan bera joaten ziran. Bide-estu edo mendi-a-
rratera iristen ziranean' ortarako egiñik zegoan
zulo betera jausten ziran. Orrela arrapatzen zi-
tuzten eiztariak.

Gaur ere egiten da ori otsoak eizatze-
koan. Mendibei, zaldi ta beorak ere' orrela esku-
ratzen dituzte erri batzuetan. Baña ez dira zulo-
eramaten auek, arpe edo illoor batera baizik. An'
lakioz arrapatzen dituzte. Bearrezko zuten eiza
era ontan egitea; aiek zituzten izkilluak' ez
baiziran gauza pistiak-eta erailtzeko, ez eta ta-

juz zauritzeko ere.

M A K I L L A edo karrota. Egur botagarri bat da. Oso antziñakoa: Ejito-n ere arkitzen zan. Onela erabiltzen da: makilla ori bota, eta eizea jotzen badu bertantxe jausten da, bestela botalariarengana biurtzen da berriz. "Bumerang" du bere izena. Baña ez dira berdin bumerang guztiak, eta asko motarikoak ez dira biurtzen. Olatkoa da Euskalerriko **MAKILLA** edo karrota.

Geur ere erabiltzen dute tresna au usoekin, sarez arrapatzen dituztenean. Jartzen dituzte zutik sare aundi batzuek, eta eiztari askoren artean saretarantz eramaten dituzte, sataragak astinduaz eta makillak jaurtiz. Usoak sarea jotzen dutenean erortzen dira sareak, eta beren azpian artzen dituzte usoak.

Txit antziñakoa da, ba, **MAKILLA** ori eta oraindik leenerrietan ere arkitzen da.

L A I A K. Lurra lantzeko biortzeko luzeak dira. Gauregunarte iraun dute Euskalerrian. Goldeak baño antziñakoago dira, eta ba-ziran goldeak Euskalerrian burniaroan.

E S N E - E G O S T E A. Nola egosten zuten esnea leeneuskaldunek? Guritzen zituzten arriak surtan eta arri guritu oiekin egosten zuten gero esnea. Onak esan nai du: pertzak etziralala burnizko, ezta buztiferrezko edo lurrontzi ere: etzan sortu artean ontzi mota ori. Errezago da, oiekin, surtara jarri eta orrela esnea egostea. Aien pertzak ordea zurezko eta larruzko ziran, eta ezin jarri oiek surtara, erre egingo baizitzaizkieken. Ortarako berotzen zituzten arriak, len esan bezela, eta gero esnetara botatzen zituzten. (Pertz orixe da "kaikua"). Olaxe da oraindik ere. Baita "apatza" ere: askotan "erre" izan dugu esnea kaikuan naiz apatzean. Oitura au paleolitiko aroetakoa omen da nai ta naiez.

I L L O B I E T A K O A R G I A K.

Neolitosaroko oitura da, eta aldi ortako illobien ondakinetan su arrastoak ikusten dira. Bada esaera bat: "ildakoei naiz lastoz argi egin bear zale". Illobietan janari-eskeintzeak ere berdin dira. Oraindik orainarte ere eramaten ziran janariak illetetara, ardiak-eta. Auek ez dira kristau oitura, sortzez; antziñakoago baizik; baina kristau-kutsagaz iritxi dira guregana.

Ori agirizteko ona ipui bat Korteziubi-n esan zidatena. Motil bat meatzetara joan omen zan Somorrostro-ra. Meatz-aska batean zebiltzala lurra erori eta guztiak zapaldu omen ziotuan. Motil orren amak ori jakin zuanean argia jartzen omen zion elizan egunero, eta janariak ere bai. Ola urte batzuetan. Jarraitu zuten beste langilleak meatzetan, eta urteen buruan, lurpetutako meatzalleak zeuden tokiraño iritxi, eta ara!, bizirik arkitu omen zuten motil ori. Arribelarra gelditu ziran gure gizonak, eta galdetu ere bai motillari: ia nola bizi izan zan lurpe artan jan gabe, eta argi gabe?

- Jan gabe eta argi gabe? Bai, erantzu zien motillak, egun bete besterik ez naiz egon jan gabe.

Eta ainzuzen, berebiziko ekaitza ari, eta egun ortantxe bakar bakarrik ez omen zitzaion joan ama, janariak eta argia ipintzera. Eta ipuia amaitzean esan zidaten: Orra zergatik egin bear dan eskeintza illengatik, eta jarri bear zaien argia.

Esan dezake norbaitek: nola ez dituzte, ba, jaten eskeñitan ematen zaizkien ogiak-eta? Janariak len bezela gelditzen dira agirian, baina beren zumua eta sustantzia illak jaten omen dize, eta orregatik gelditzen omen dira jaki oiek elkor elkor eginda.

"A R P E K O S A I N D U A". Bidarayko aitzulo bateko troska bat da: eta errikoak di-

otenez' santa bat da arri biurturik. Ba-omen-du bere ipuis ere. Eta santa orri eskeintzak eramateko oitura dago inguruko errietan. Oitura ori' ildakoei txanponak-eta botatzeko oitura bezela da. Aitzuloetako antziñondarretan' arkitzen diorrelako txanponak-eta; kondairaurreko oitura da aztarna oiek diogutenez.

Aztikeriak ere ba-dira. "Aztikeri sinpatikoa", esate baterako. Ona: ba-daukat nik irudi bat, eta nik irudi orri egin dezaizkiodan orozitatez eta berez dan gauzari gertatzen zaizkio gero. Arazlearen eta araziaren arteko artuemana bezin indartsu omen da irudi orrek eta gauza realak beren artean daukatena. Ainzuzen, onexegatik egiten zituzten aitzuloetako marrazki-irudiak, eize irudiak-eta. Egiten zituzten egipen batzuk auen gainean: eta beren ustez, benetako eizea arripatzera joan zitezenean' aitzuloan aiek egindako gauze beraietxek gertatuko zitzaizkion, eta errezago eizatuko zuten. Ikusten denez' txit kondairaurreko oitura da auxe; bari oraindik orain arte iraun du. Ona beste adibide bat edo beste.

Nik inori' gaizki nai diot. Artzen dut txanpon bat, eta bigurrittu ta okertzen dut. Txanpon orrek daukan irudia' nere nai gaiztoaren kizun dan gizon ori dala pentsatzen dut. Gero' elizan edo santutegi batean botatzen dut txanpon okertu ori. Bai, ba; nik gaizki nai diotan gizon orren gorputza' txanpon ori bezelaxe okertuko omen da.

Beste onen antzeko bat' "kutsu-aztikeria" (magia de contagio) izenekoa da. Arantzazu-ko Santo-Kristo ermitan gertatzen da auxe askotan. Santo-Kristo onek' garatxoak sendatzeko almena omen du. Oneka egiten da: artzen da txanpon bat, eta igurtzitzen da garatxo txanpon orrekin. Gero' Santo-Kristori botatzen zaio txanpon ori. Onela' garbi geldituko da garatxo ortaz. Au da

gertatzen, gauregun ere egiten dana.

Siniste one sorburua lenagoko antzeko xamarra da. Len esandakoagatik garatzea igurtzitzen duan txanponak eramaten du berekin gaitz ori. Eta orrelako txanponik ez omen bailuke inork nai izango, Santo-Kristori botatzen zaio.

Eta bukatzeko Aralar-ko jentillen ipuia. Joan gihan bein nere lagun bat eta ni Aralarren arako toki batera, Jentillen illobi bat omen zela-ta, ikustera. Motil gazte batek erakutsi zigun bidea, eta bai zindo esan ere, — etzeukan aretxek ezbai aundirik! —: "Alako tokitan arri aundi bat dago zutik, eta ori beste arri batekin jo ezkeror kanpai-otsa egiten du. Orretxen azpian eortzi zituzten beren buruak jentillek.

"Ona nola gertatu zan. Igande batean, onoko lur ontan dantzan zebiltzan jentillak. Zebiltzan olaxe, bapatean laño argi aundi bat ikusi zuten sortaldetik. Ba-zuten aitona jakintsu bat, eta onengana joan oi ziran beren estualdietan. Itxua zan aiton ori. Joan ziran, ba, aitona-rengana eta esan zioten: olako ta alako ikusi dugu. Eta aitonak erantzun zien: jaio da Kismi, — Kismi deitzen zuten Jesukristo Jentillak —, eta gure endak egin du. Nik ez dut geiago bizi nai, bota nazazute ortik bera. Eta amildu zuten. Gero, jentillak sartaldera asi ziran korri ta korri izututa. Azkenean arri ortaraño eldu, eta orretxen azpian lurpetu zituzten beren buruak. Orrela bukatu ziran betiko jentillak".

Ona, ba, zenbat balio dezaiguketen gaur diauzkagun antzin-ondakiñak, antiolakoen bizikera eta gauzak ezagutzeko. Txit jakin bearrezko dugu au; auzo-inguru ortantxe, ta pentsakera-siniste oietantxe murgildurik bizi bear baidugu.

Azkenik Joxemigel Barandiaran-en betiko leloa: oraindik asko dago egiteko, eta ori zuek gazteok egin bear duzute.

Artu Fernando Mendizabal-ek (ofm)